

СЕНЧЕНКО Н. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та правосуддя

(Навчально-науковий інститут права
та соціальних технологій
Чернігівського національного
технологічного університету)

УДК 343.1

ЗМІНА ЗАГАЛЬНОГО ПОРЯДКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ І ЙОГО ПРОДОВЖЕННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті досліджено проблемні питання, що виникають на стадії досудового розслідування у справах щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Запропоновано й обґрунтовано необхідність чіткої регламентації процесуальної діяльності у справах відповідної категорії, оскільки вона є суттєвою гарантією процесуальної форми, що дозволяє особам, які беруть участь у такому провадженні, реалізовувати свої права та відстоювати законні інтереси.

Ключові слова: досудове розслідування, психічний розлад, психіатрична експертиза, примусові заходи медичного характеру.

В статье исследованы проблемные вопросы, которые возникают на стадии досудебного расследования в делах о применении принудительных мер медицинского характера. Предложена и обоснована необходимость четкой регламентации процессуальной деятельности по делам соответствующей категории, поскольку она есть существенной гарантией процессуальной формы, что позволяет лицам, которые принимают участие в таком производстве, реализовывать свои права и отстаивать законные интересы.

Ключевые слова: досудебное рассмотрение, психическое расстройство, психиатрическая экспертиза, принудительные меры медицинского характера.

The article examines problems which arise at the stage of pre-trial investigation in cases of applying compulsory measures of a medical nature. It is proposed and justified the need for a clear regulation of procedural matters in cases of a relevant category since it is a significant guarantee of procedural forms that allows participants to fulfill their rights and defend their interests.

Key words: pre-trial investigation, mental illness, psychiatric examination, forced measures of medical character.

Вступ. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Чинним кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством передбачено систему норм, спрямованих на об'єктивне й гуманне вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням інтересів осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, страждаючи на психічні хвороби або маючи інші психічні розлади, що зумовлюють потребу в застосуванні примусових заходів медичного характеру чи примусового лікування.

Одним із завдань правоохоронних органів під час досудового розслідування є забезпечення прав учасників відповідного провадження, яке відбувається шляхом реалізації відповідними особами своїх прав. Однак існування певної групи суб'єктів кримінального провадження, які з огляду на психічні розлади не можуть належним чином реалізувати свої права, зобов'язує слідчих та прокурорів особливо чітко дотримуватись чинного законодавства і порядку застосування відповідних процедур щодо прийняття рішень про зміну загального порядку досудового розслідування і його продовження для подальшого вирішення питання можливості застосування примусових заходів медичного характеру.

Окремі проблемні питання застосування примусових заходів медичного характеру досліджували у своїх працях такі вчені: С. Шаренко, І. Пукач, Г. Тетерятник, Б. Дердюк, якими надано відповідне обґрунтування певних позицій.

Постановка завдання. Необхідне проведення комплексного аналізу специфіки діяльності слідчого, прокурора під час прийняття рішення щодо зміни загального порядку досудового розслідування у справах щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Метою статті є виявлення недоліків, усунення яких забезпечить ефективне врегулювання питань на стадії досудового розслідування, пов'язаних із забезпеченням прав та законних інтересів осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння та мають психічні розлади.

Результати дослідження. Виявлення психічних розладів у певних осіб впливає на визначення подальшої процедури кримінального провадження, визначення їх процесуального статусу, відповідного обсягу прав та можливості їх подальшої самостійної реалізації.

Якщо під час досудового розслідування будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, то слідчий, прокурор, керуючись вимогами ч. 2 ст. 503 Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК України), повинен винести постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжити його згідно з правилами, передбаченими у главі 39 КПК України. Такими підставами згідно з положеннями ч. 1 ст. 503 КПК України є: 1) вчинення особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності; 2) вчинення особою кримінального правопорушення у стані осудності, якщо вона захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку.

Цей перелік є неповним, оскільки стверджувати про стан осудності чи неосудності особи можна тільки на підставі ухвали суду, яка набрала законної сили. Доречніше вести мову про наявність підстав вважати, що виникли сумніви щодо стану психічного здоров'я особи, яка підозрюється у вчиненні суспільно небезпечного діяння. Відповідно, варто доповнити перелік підстав для зміни порядку досудового розслідування та подальшого продовження кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, зокрема:

«3) за наявності в особи розладу психічної діяльності чи психічної хвороби або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності, на час вчинення суспільно небезпечного діяння, досудового розслідування чи судового розгляду» із внесенням відповідних доповнень до ч. 1 ст. 503 КПК України.

Слідчому, прокурору необхідно своєчасно вживати всіх можливих законних заходів щодо виявлення ознак психічних розладів в особи (і якомога раніше), зокрема, використовуючи знання спеціалістів у галузі психіатрії. Для охорони прав особи з урахуванням можливої нездатності самостійно захищати свої права важливим є момент виявлення психічних розладів. Безумовно, чим раніше буде виявлено психічні розлади в особи, тим швидше буде вжито заходів щодо захисту її прав. Певні дані про психічні розлади, які мають кримінальне процесуальне значення, можуть бути виявлені як до початку кримінального провадження, так і під час досудового розслідування чи судового розгляду.

До початку кримінального провадження інформація про психічні розлади осіб, які в подальшому можуть мати значення, може бути виявлена під час проведення огляду місця події, із заяв і повідомлень про вчинене або підготовлюване кримінальне правопорушення (у них можуть міститися відомості, що конкретна особа має психічні розлади, або із тексту

заяви можна зробити висновок, що її писала психічно хвора людина). Серед науковців-процесуалістів обговорювалося питання про можливість проведення експертизи до початку кримінального провадження за наявності відповідної інформації. Одні автори вважають законодавче вирішення цього питання давно назрілим [1, с. 27; 2, с. 174], інші, не заперечуючи можливість у процесі перевірки заяв і повідомлень використовувати знання у різних сферах діяльності, категорично проти проведення експертизи до початку кримінального провадження [3, с. 85–87; 4; 5; 6, с. 70–75]. Слід зазначити, що відповідно до положень КПК України 2012 р. експертиза може бути проведена в межах кримінального провадження, тому для виявлення ознак психічних розладів доцільно використовувати допомогу спеціалістів-психіатрів. Результати можуть бути корисними у разі подальшого залучення експертів-психіатрів для проведення психіатричної експертизи та формулювання їм належних питань.

На особливу увагу заслуговують шляхи виявлення психічних вад у суб'єктів кримінального процесу. Психічні розлади не настільки очевидні, як фізичні, їх неможливо виявити без спеціальних досліджень. Слідчий, прокурор, хоча і володіють певними знаннями в галузі психіатрії, але не повинні визначати, чи є в особи будь-які психічні розлади, оскільки ці питання належать до сфери спеціальних знань і мають вирішуватися виключно експертами. Однак, виходячи із професійного досвіду, знань, спостережень, слідчий, прокурор можуть виявити характерологічні особливості суб'єкта, що дозволять вчасно залучити експертів-психіатрів до проведення відповідної експертизи на предмет наявності психічних розладів та визначення наявності медичних критеріїв неосудності чи обмеженої осудності [7, с. 133].

У разі виявлення будь-яких сумнівів щодо психічних розладів в особи слідчий, прокурор повинні зібрати відомості про особливості психічних процесів, стану і властивостей особи, яка направляється на експертизу, а також про те, як ці особливості проявляються у спілкуванні. Висновок експертів повинен містити відомості про наявність або про відсутність психічних розладів.

За появи підозри щодо психічного розладу в особи, стосовно якої проводиться розслідування, чи за наявності підтверджуючої медичної документації слідчий, прокурор зобов'язаний залучити експертів-психіатрів для проведення психіатричної експертизи, винести постанову про зміну порядку досудового розслідування і продовжити його згідно з правилами, передбаченими главою 39 КПК України, вжити заходів щодо залучення захисника та законного представника до участі у кримінальному провадженні.

Відомості про зміну загального порядку досудового розслідування і його продовження згідно з правилами глави 39 КПК України щодо застосування примусових заходів медичного характеру доцільно вносити до Єдиного реєстру досудових розслідувань із внесенням відповідних доповнень до п. 2.1 розділу 1, п. 3.1 розділу 3 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [8].

Задля забезпечення дотримання і реалізації прав особи вбачається доцільним введення обов'язку слідчого, прокурора вручити особі, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, її захиснику та законному представнику, потерпілому, цивільному позивачу, їхнім законним представникам, цивільному відповідачу та його представникам копії постанови про зміну загального порядку досудового розслідування, а також роз'яснити право і порядок її оскарження до слідчого судді з внесенням відповідних доповнень до ч. 2 ст. 503 КПК України.

Досягнення мети і завдань кримінального провадження, зокрема, забезпечення прав та законних інтересів його учасників під час досудового розслідування можливо тільки за допомогою оптимальної законної діяльності сторін та інших учасників кримінального провадження у межах кримінально-процесуальних відносин. Тому умова оптимальності кримінально-процесуальної діяльності є невід'ємною вимогою і порядку кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Те, що ця діяльність, як вважає Е. Куцова, багато в чому формується і відбувається під впливом не тільки кримінально-процесуальних, а й ідеологічних, політичних, економічних, морально-психо-

логічних та інших (нерідко негативних) факторів, не позбавляє її характеру важливої кримінально-процесуальної гарантії [9, с. 12–13]. Досконала процесуальна форма вказаної діяльності і порядку її реалізації у рамках кримінально-процесуальних відносин спроможна або максимально нейтралізувати негативні фактори впливу, або знизити їхній вплив на ефективність вказаної діяльності.

Провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру має певні особливості процесуальної форми, визначені у главі 39 КПК України. Досліджуючи кримінально-процесуальну форму, слід погодитись із думкою П. Елькінд у питанні про те, що кримінально-процесуальна форма повинна відповідати таким вимогам: 1) законності; 2) етичності (відповідності нормам моралі); 3) науковості; 4) ефективності; 5) економічності [10, с. 68]. Тому тільки у разі поєднання цих умов вона спроможна забезпечити досягнення мети процесу і вирішення його завдань. У такому разі процесуальна форма провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру вимагає подальшого вдосконалення.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України [11]. Існує позиція, що КПК України розділяє кримінальне провадження щодо:

1) осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування;

2) застосування примусових заходів медичного характеру.

Фактично за своєю метою та підставами ці два порядки є доволі схожими. Єдиною відчутною відмінністю між ними є наявність постанови слідчого або прокурора про зміну порядку досудового розслідування і його продовження відповідно до глави 39 КПК України [12, с. 879].

На думку Н. Дрьоміної, досудове слідство щодо вказаної категорії проваджень необхідно поділити на два етапи: «перший – від порушення кримінальної справи до отримання висновку про неосудність особи, щодо якої розслідується справа; другий – із цього моменту до направлення справи до суду або її закриття» [13]. Із цим слід погодитись, оскільки після отримання висновку експерта про неосудність особи за медичними критеріями розслідування має відбуватись у рамках кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

У свою чергу, слід підтримати позицію, що кримінальне провадження щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, стає таким із моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності [12, с. 879].

Тому неможливо погодитись із категоричністю іншої позиції, що кримінальне провадження здійснюється за загальними правилами без будь-яких винятків до встановлення психічного стану особи, яка вчинила суспільно небезпечні дії, психіатричною експертизою [14, с. 1028].

Вбачається, що постанова про зміну порядку досудового розслідування повинна бути винесена слідчим, прокурором за наявності сумнівів щодо осудності особи. Якщо така інформація не знайде подальшого підтвердження результатами психіатричної експертизи, то вони мають винести нову постанову про припинення застосування особливого порядку кримінального провадження.

На практиці кримінальне провадження щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, буде перехідним етапом досудового розслідування від звичайного його порядку до порядку, визначеного главою 39 КПК України. При цьому постанова про зміну порядку досудового розслідування та його продовження згідно з правилами глави 39 КПК України має бути винесена якомога швидше з моменту виникнення для цього підстав [70, с. 879].

З огляду на вищенаведене запропоновано розрізнити три етапи досудового розслідування щодо застосування примусових заходів медичного характеру: 1) з моменту початку

кримінального провадження до появи даних чи прояву ознак психічного розладу в особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, і винесення постанови про зміну загального порядку досудового розслідування на розслідування щодо застосування примусових заходів медичного характеру; 2) з винесення постанови про зміну порядку досудового розслідування до підтвердження наявності психічного розладу (захворювання) висновком експертів-психіатрів; 3) із моменту отримання висновку експертів-психіатрів до направлення матеріалів кримінального провадження до суду або його закриття.

Звичайно, що в аспекті забезпечення дотримання процесуальної форми кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру першочергове місце посідає діяльність слідчого, прокурора. З огляду на забезпечення належних процесуальних гарантій кримінально-процесуальна діяльність у межах провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру повинна бути: а) досить повно й ефективно врегульованою нормами процесуального законодавства; б) відбуватись у точній відповідності із загальноприйнятими міжнародними стандартами та принципами процесу; в) чітко відповідати процесуальній формі її реалізації тощо. Тільки в такому разі ця діяльність може бути належною процесуальною гарантією для особи, щодо якої вирішується питання застосування примусових заходів медичного характеру.

Висновки. Враховуючи вищенаведене, вбачається можливим і необхідним відомості про зміну загального порядку досудового розслідування і його продовження згідно з правилами глави 39 КПК України щодо застосування примусових заходів медичного характеру вносити до Єдиного реєстру досудових розслідувань із внесенням відповідних доповнень до п. 2.1 розділу 1, п. 3.1 розділу 3 Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань. Також обгрунтовано доцільність введення обов'язку слідчого, прокурора вручити особі, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, її захиснику та законному представнику, потерпілому, цивільному позивачу, їхнім законним представникам, цивільному відповідачу та його представникам копію постанови про зміну загального порядку досудового розслідування, роз'яснити право та порядок її оскарження до слідчого судді з внесенням відповідних доповнень до ч. 2 ст. 503 КПК України.

Саме тому з огляду на відсутність єдиної сформованої практики слід особливу увагу приділяти науковим розробкам і прогнозуванню проблемних питань для сучасного кримінального процесу України.

Список використаних джерел:

1. Францифоров Ю. Производство экспертизы до возбуждения уголовного дела / Ю. Францифоров, В. Николайченко, Н. Громов // Российская юстиция. – 1999. – № 3. – С. 25–29.
2. Нагнойный Я.П. О возможности назначения судебной экспертизы до возбуждения уголовного дела / Я.П. Нагнойный // Криминалистика и судебная экспертиза. – К. : РИО МООН СССР, 1967. – Вып. 4. – С. 174–178.
3. Савицкий В.М. Надо ли реформировать стадию возбуждения уголовного дела / В.М. Савицкий // Советское государство и право. – 1974. – № 8. – С. 85–87.
4. Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве / В.М. Савицкий. – М. : Наука, 1975. – 383 с.
5. Арсеньев В.Д. Использование специальных медицинских знаний до возбуждения уголовного дела / В.Д. Арсеньев // Социалистическая законность. – 1976. – № 7. – С. 62–66.
6. Морозов Г.Е. Вопросы участия специалиста в проверке первичных материалов и показаний на месте // Вопросы уголовного процесса. – Саратов, 1979. – Вып. 2. – С. 70–75.
7. Сенченко Н.М. Своєчасність виявлення психічного захворювання в учасників процесуальних відносин як гарантія забезпечення їх прав / Н.М. Сенченко // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 3. – С. 132–136.
8. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publicati.

9. Куцова Э.Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе (предмет, цель, содержание) / Э.Ф. Куцова – М. : Юрид. лит-ра, 1973 – 200 с.
10. Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П.С. Элькин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1976. – С. 68–85.
11. Про психіатричну допомогу : Закон України № 1489-III від 22.02.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 19. – Ст. 143.
12. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. / за ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. – Харків : Фактор, 2013 – 1072 с.
13. Дремина Н.А. Проблемы профессиональной защиты по делам о применении принудительных мер медицинского характера : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / Н.А. Дремина. – Одесса, 1991. – 236 с.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

ТУМАНЯНЦ А. Р.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.122

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ПІД ЧАС ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті проаналізовано проблеми забезпечення прав потерпілого під час обрання запобіжних заходів на стадії досудового розслідування у кримінальному провадженні. Аргументується позиція, відповідно до якої потерпілий, його представник і законний представник мають право брати участь у розгляді слідчим суддею клопотання про застосування запобіжних заходів та оскаржити постановлені судом рішення.

Ключові слова: потерпілий, забезпечення прав потерпілого, запобіжні заходи, досудове розслідування, кримінальне провадження.

В статье проанализированы проблемы обеспечения прав потерпевшего при избрании мер пресечения на стадии досудебного расследования в уголовном производстве. Аргументируется позиция, в соответствии с которой потерпевший, его представитель и законный представитель имеют право участвовать при рассмотрении следственным судьей ходатайства об избрании меры пресечения и обжаловать принятые судом решения.

Ключевые слова: потерпевший, обеспечение прав потерпевшего, меры пресечения, досудебное расследование, уголовное производство.

